

М. В. ПУДЛИК

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОДНОГО З ЧИННИКІВ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 3(26), с. 190–195

Висвітлюється проблема ролі засобів масової інформації як одного з чинників профілактики протиправної поведінки неповнолітніх. З наукової точки зору аналізується вплив ЗМІ на формування свідомості та світогляду неповнолітніх. Розглядаються найважливіші проблеми негативного впливу ЗМІ на поведінку неповнолітніх. З практичної точки зору пропонується ряд заходів профілактичного характеру щодо вдосконалення ЗМІ.

Проблеми взаємної відповідальності суспільства та преси продовжують залишатися дискусійними й актуальними. Там, де діяльність преси дійсно спирається на конституційні норми та правовий статус у суспільстві, вирішення цих проблем найбільш прийнятне та найменш болісне. На шляху створення української національної державності питання вироблення та закріплення правового статусу ЗМІ у суспільстві посідають чільне місце у законотворчій діяльності парламенту.

Право кожної людини на свободу думки, совісті, релігії, переконань є її особистою справою і не може регламентуватися законом. Не можна забувати, що вільне висловлення переконань є суспільним здобутком, але якщо ці переконання спрямовані проти державної влади, їх розповсюдження підлягає обмеженню у законодавчому порядку. Це загальноприйняте правило світової практики і його дотримання потрібне насамперед у цілях державної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моральності населення, а також для поваги прав і репутації інших людей. Саме тому друковане поширення ідей, що можуть завдавати шкоди державі та політиці, будь-якої пропаганди озброєного захисту “національних інтересів”, закликів до національної чи релігійної ненависті кваліфікується як підбурювання до ворожнечі або насильства та суворо забороняється.

Газета виходить для масового читача, тому бажано так інформаційно насичити її, щоб вона

була своєрідною енциклопедією життя, а не загрозою для нього. Оскільки, саме сьогодні як у газетах, так і на телебаченні та радіо показують, друкують, розповідають багато негативного, що в подальшому житті відіграє досить важливу роль у розвитку і вихованні підлітків. Переглядаючи фільми, передачі, які насичені насильством, грубістю, стріляниною, підлітки пізніше намагаються відтворити це у реальних подіях, тобто в буденному житті, у школі, в парку, на вуличному майданчику, копіюючи одного із своїх улюблених акторів. Але ж багато хто і не усвідомлює, що випускаючи цю інформацію на екрани, змінює наше підростаюче покоління. На мою думку, негативний вплив на підлітків має також і реклама, яка розповсюджується на телебаченні та радіо, на вулиці, а саме — спиртні напої, цигарки.

Протидія злочинності в середовищі неповнолітніх — один із основних напрямів протидії злочинності в цілому. Ефективне запобігання злочинам неповнолітніх у взаємодії з кримінально-правовими мірами впливу на осіб, які їх скоюють, є суттєвими умовами морального здоров'я підростаючого покоління, протидії негативному впливу на формування ціннісних орієнтирів і поведінки членів суспільства, які вступають у самостійне життя [16, 199].

За даними кримінально-правової статистики МВС України, щорічно реєструється від 32 до 40 тис. злочинів, скоєних неповнолітніми, серед яких вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої,

грабежі, крадіжки, хуліганства та ін. [11, 256, 257]. Відбувається процес “омолодження” злочинності, збільшується число підлітків-злочинців жіночої статі [14, 64]. У сучасних умовах на формування мотивації протиправної поведінки неповнолітніх значний вплив можуть здійснювати засоби масової інформації, в яких нерідко пропагуються стандарти поведінки, що несумісні з ціннісними орієнтаціями нашого суспільства, зокрема культ сили та жорстокості.

Засоби масової інформації стали невід’ємною складовою культури сучасного суспільства. Згідно зі ст. 20 Закону України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ масова інформація — це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація. Друкованими засобами масової інформації є: періодичні друковані видання (преса) — газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем. Аудіовізуальними засобами масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис тощо [2].

Відповідно до ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір [1]. Названа конституційна норма свідчить, що свобода думки і слова є одним із найголовніших надбань людства. Однак, ставши основним джерелом інформації для значної частини суспільства, ЗМІ в сучасних умовах здійснюють подвійний вплив на спосіб життя молодшої людини. З одного боку, ЗМІ є чинником, що стимулює формування здорового способу життя у молоді, а з другого — провокує розвиток шкідливих звичок, сприяє виникненню психологічного дискомфорту тощо. Часом буває важко визначити, чого більше від наданої інформації — користі або шкоди. Крім того, ЗМІ здійснюють вплив не тільки безпосередньо на особистість молодшої людини, а й опосередковано, через оточення — батьків, вчителів, ровесників, які теж під цей вплив підпадають. Отже, сила впливу істотно посилюється. Можна сказати, що існуючі в суспільстві соціальні норми, прагнення, потреби і громадська думка значною мірою формуються ЗМІ [21, 99].

Дослідження з приводу вивчення впливу засобів масової інформації на свідомість та поведінку людей були проведені такими вченими, як Т. Тарасов, С. Еніклопов, Е. Юдіна, О. Гордякова, О. Дроздов, О. Яременко, Л. Скитенко.

Метою цього дослідження є вивчення впливу засобів масової інформації на протиправну поведінку неповнолітніх і можливість залучення ЗМІ до профілактики такої поведінки. Дослідження здійснювались методом анкетування, проведеного серед учнів 10–11 класів середніх шкіл м. Києва (недевіантна молодь), і респондентів, які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах неповнолітніх (девіантна молодь).

Встановлено, що розподіл уподобань респондентами при виборі ЗМІ є таким: 1) недевіантна молодь — телебачення — 62,3 %, преса — 18,7 %, радіо — 12,5 %, інші джерела — 6,5 %; 2) девіантна молодь — телебачення — 70,5 %, радіо — 16,5 %, преса — 11,3 %, інші джерела — 1,7 %.

Отримані результати свідчать про те, що серед дослідних груп респондентів найпопулярнішими є телебачення, що викликано, на мою думку, його доступністю та специфічністю сприйняття. При цьому вподобання неповнолітніх при виборі жанру фільмів розподілялись таким чином: 1) недевіантна молодь — бойовики та фільми жахів — 35,2 %, освітньо-навчального спрямування — 27,8 %, фантастика — 22,3 %, музичні — 14,7 %; 2) девіантна молодь — бойовики та фільми жахів — 64,5 %, фантастика — 17,5 %, музичні — 11,5 %, освітньо-навчального спрямування — 6,5 %.

Отже, найпопулярнішим жанром серед респондентів обох дослідних груп підлітків були бойовики та фільми жахів, однак у девіантній групі цей показник був вищий на 30 %. Причому респонденти характеризували такий вибір наявністю в цих фільмах персонажів, які викликали у них повагу з точки зору їхнього вміння вирішувати певні проблеми, використовуючи силові методи, навіть якщо вони й були протиправними.

Таким чином, однією з можливих причин криміналізації молоді є те, що сучасний підліток не має достатньо позитивних героїв з відповідними ідеалами для наслідування. У зв’язку з тим, що в нього ще не сформовані свої принципи поведінки, він переймає їх у більш “сильної” особистості, у тому числі, яка пропагується з телеекрану, викликаючи деформацію духовного життя підростаючого покоління [15, 18].

На запитання: “Чи намагаєтесь ви копіювати поведінку телегероїв?” — твердо відповіли 58,5 % респондентів недевіантної групи, серед них — 37,3 % висловили готовність вчинити протиправні дії, наслідуючи вчинки телегероїв. На це запитання твердо відповіли 63,7 % респондентів девіантної групи та були готові до протиправних дій — 48,3 %.

Отримані результати можна пояснити тим, що у підлітків нервова система та моральні якості перебувають у процесі формування, тому не завжди можливо забезпечити їх стійке психологічне регулювання. Отже, мотивація протиправної поведінки неповнолітніх має суттєву специфіку стосовно аналогічної мотивації дорослих. Своєрідність особливостей мотивації протиправної поведінки неповнолітніх характеризується значущістю таких соціально-психологічних явищ, як навіювання і наслідування [17, 43, 44].

У ході досліджень було також проведено анкетування педагогічних працівників загальноосвітніх середніх шкіл і працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх. У результаті встановлено: 55,3 % педагогічних працівників вважають, що вплив ЗМІ на неповнолітніх є більшою мірою негативним. При цьому 63,3 % педагогів не надають учням рекомендацій стосовно вибору ЗМІ та їх тематики.

Анкетування працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх показало, що 42,3 % респондентів також характеризують вплив ЗМІ на неповнолітніх як негативний, особливо телебачення. Це свідчить, що резерви телебачення у підвищенні рівня правової культури підростаючого покоління використовуються, на мою думку, не в достатньому обсязі.

З профілактичної точки зору доцільне використання у правовому вихованні молоді досвіду іноземних держав (наприклад, США). Офіцери поліції спільно з працівниками виправних закладів, психологами і педагогами запроваджують “екскурсії” школярів, студентів до місць позбавлення волі. Молоді люди на власні очі бачать наслідки протиправної поведінки, об’єктивно оцінюють ризик викриття злочинця з розповідей адміністрації цих закладів. Мета таких “екскурсій” — формування переконання молодої людини у безглузді протиправної поведінки [12, 122]. Вважаю, проведення таких заходів з відповідним коментарем фахівців доцільно було б висвітлювати через засоби масової інформації, особливо на телебаченні.

У певній частині неповнолітніх негативний вплив зовнішніх подразників активує жорстокість, і як результат — жажливі у своєму безглузді та жорстокості злочини, які просто не вкладаються у нормальне розуміння [19, 88].

Наведемо приклад поведінки підлітків, яка фактично копіює поведінку телегероїв фільмів-бойовиків. Події відбувалися у м. Феодосії. “Подвиги”, у вигляді нападів на поодиноких жі-

нок, траплялись у цих підлітків і раніше. Але того квітневого дня компанія, в якій старшому було 16 років і яка складалася із трьох школярів та учня ПТУ, вирішила “відв’язатись” (як вони потім пояснювали) по повній програмі. На початку дня вони, погрожуючи ножем, жорстоко згвалтували молоду дівчину, потім скоїли пограбування. Випивши пива не заспокоїлись, оскільки на вечір у них був запланований справжній бойовик. До “справи” готувались ретельно, підбирали ножі, мотузки. В їх плани входило: зупинити приватне таксі, вбити водія, забрати гроші, а тіло водія певний час возити в багажнику. А коли набридне кататися — машину скинути з кручі так, щоб вона підірвалася та згоріла. Однак, на щастя, задумане не збулося — водій, хоч і був поранений ножем, зумів дати відсіч і повідомити про напад у міліцію і зловмисників вдалося швидко розшукати. Як виявилось — підлітки виховувались у досить благополучних сім’ях [20, 6].

Ще один приклад є ілюстрацією негативного впливу фільмів з елементами насильства та їх доступності у певних випадках навіть дітям молодшого віку. Ця страхітлива трагедія сталася в квартирі одного із будинків м. Полтави. Залишивши двох маленьких дітей самих, мати відлучилась на деякий час у магазин (батько був на роботі). А коли повернулася, виявила семимісячну доньку закривавленою. Як пояснив старший семирічний син, дівчинка, прокинувшись, почала плакати, а він не знав як її заспокоїти. Потім згадав, що бачив колись у фільмі, як дівчину вбили ножем і вона перестала кричати. Те ж саме зробив і він: взяв на кухні ножа і вдарив дитину кілька разів [10, 37].

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення “Про затвердження Системи візуальних позначок класифікації кіновідеопродукції залежно від аудиторії, на яку вона розрахована” від 18 червня 2003 р. № 781 [6] покликано зменшити доступ неповнолітніх до фільмів з елементами агресії та насильства. Однак, на мою думку, масштаби показу такого роду телепродукції потребують скорочення в цілому. Насамперед це стосується фільмів із сюжетами, де існує не просто певний набір сцен насильства, а де ці сцени виправдовують досягнення кінцевої мети будь-яким чином, навіть протиправним.

Необхідно констатувати, що роль ЗМІ як одного з чинників впливу та профілактики протиправної поведінки неповнолітніх важко переоцінити, що знайшло своє відображення як в міжнародних нормативно-правових актах, так і

в законодавстві України. У Керівних принципах Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх від 14 грудня 1990 р. № 45/112 зазначено, що необхідно заохочувати засоби масової інформації в цілому та телебачення і кінематограф зокрема звести до мінімуму показ матеріалів, пов'язаних з порнографією, наркотиками і насильством, та зображувати ці явища як негативні [7].

Указом Президента України “Про комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2010 роки” від 25 грудня 2000 р. передбачається забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації засобів і методів запобігання і розкриття злочинів. У програмі також наголошується (п. 63) на необхідності вжиття заходів щодо переорієнтації телебачення з демонстрації культу жорстокості, цинізму і насильства на прищеплення молоді загальнолюдських цінностей, національних духовних традицій. Започаткувати на телебаченні цикл науково-інформаційних програм для дітей з питань пропаганди здорового способу життя, правової освіти неповнолітніх та молоді, запобігання негативним явищам у їхньому суспільстві [5].

Указом Президента України “Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2010 роки” від 21 лютого 2003 р. передбачається збільшення обсягу на телебаченні та радіо обов'язкових циклів дитячо-юнацьких передач гуманістичного змісту [4]. На жаль, виконання завдань цієї програми по вдосконаленню роботи ЗМІ стосовно молоді є на цей час малоефективним, що пов'язано насамперед з формуванням джерел фінансування.

Загальновідомо, що для сучасних ЗМІ реклама — одне із основних джерел доходу. Однак надмірне використання реклами, нав'ювання думки про те, що придбання тих чи інших товарів робить людину більш щасливою, більш привабливою або буде сприяти більш високому статусу в суспільстві, призводить до деформації системи цінностей людини, підміняючи стимули внутрішнього, духовного розвитку стимулами споживання.

Реклама впливає на фундаментальні світоглядні основи суспільства, здійснюючи пропаганду того чи іншого способу життя. І хоч пропаганда способу життя забезпеченої людини сама по собі нічого поганого не несе, в ній присутній негативний момент. Він полягає в тому, що способи дося-

гнення добробуту і пов'язана з цим праця залишаються немовби “за кадром”, створюючи враження, що наявність багатства є лише питанням бажання. Іншими словами, пропагується результат, а процес його досягнення ніяк не акцентується. У підсумку з'являються певні групи людей, які перебувають у стані психологічної готовності до здійснення несанкціонованих дій, що передбачають будь-які способи збагачення — від дрібної кишенькової крадіжки до присвоєння державної власності. Подібна система цінностей і відповідних їй дій, піднесена засобами масової інформації шляхом формування настанов і стереотипів у соціальну норму, веде до руйнування моралі, до знецінення людського життя і як наслідок — до ігнорування законодавчих правових норм, що сприяє прогресуючій криміналізації суспільства [18, 64, 65].

Позитивно вплинути на процес профілактики протиправної поведінки неповнолітніх покликаний Закон України “Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України” [3], згідно з яким суспільне телерадіомовлення — це телеорганізація зі статусом єдиної загальнонаціональної неподільної і неприбуткової системи масової комунікації. Відповідно до програмної концепції метою діяльності Суспільного телерадіомовлення є збереження та пропаганда кращих зразків національного культурного і мистецького здобутку, інформаційний захист національних інтересів і національної духовності, виховання поваги до загальнолюдських цінностей і загальносуспільних інтересів. При цьому тематичний розподіл програм мовлення передбачає наявність 20 % передач для дітей та юнацтва і 20 % культурологічних і просвітницьких передач. Лише 20 % передач мають бути іноземного виробництва.

Проте цей Закон не діє. Для того щоб державне телебачення перетворилося на суспільне, потрібно на рівні закону (а потім і на практиці), по-перше, реформувати систему управління та підзвітності організацій мовлення, по-друге, законодавчо закріпити вимоги щодо програмної політики та концепції мовлення, по-третє, встановити механізм достатнього та незалежного фінансування [9, 7].

Враховуючи масштаби впливу ЗМІ на аудиторію, існує можливість проведення з їх участю ряд заходів профілактичного характеру:

- 1) насамперед розкривати верствам населення причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, ховаючи специфічність і масштаби їх впливу;

- 2) формувати у читачів, радіослухачів, теле- і кіноглядачів необхідні позитивні настанови і так звані стереотипи поведінки в різноманітних ситуаціях;
- 3) роз'яснювати населенню чинне законодавство і аналізувати практику його застосування;
- 4) поширювати досвід взаємодії правоохоронних органів і громадськості при здійсненні профілактичної роботи [13, 10, 11].

Водночас рівень злочинності серед підлітків залишається високим. Кожний дванадцятий злочин із розслідуваних скоєно неповнолітніми [8, 44]. Тому проблема злочинності неповнолітніх, яка містить в собі загрозу майбутньому, залишається актуальною. Особа, скоївши злочин у період неповноліття, може ще не раз стати на шлях злочину.

Отже, саме тому переорієнтація ЗМІ, а також залучення ЗМІ до пропаганди здорового способу життя, поваги загальнолюдських цінностей, підвищення рівня правової культури стане вагомим кроком до виховання законослухняних громадян.

Література

1. Конституція України (із змін., внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.04). — К.: Велес, 2006. — 48 с.
2. Закон України "Про інформацію" // ВВР України. — 1992. — № 48. — С. 650.
3. Закон України "Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України" // ВВР України. — 1997. — № 45. — С. 284.
4. Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003–2005 роки: Указ Президента України № 154/2003 від 21 лютого 2003 р.
5. Про комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки: Указ Президента України // 36. нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. — Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ). — 2003. — С. 322.
6. Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення "Про затвердження Системи візуальних позначок класифікації кіновідеопродукції залежно від аудиторії, на яку вона розрахована" // Вісн. Нац. ради

України з питань телебачення і радіомовлення. — 2003. — № 3. — С. 32–33.

7. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх // 36. нормат.-прав. актів у сфері захисту прав дітей. — Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ). — 2003. — С. 380.

8. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2002 році за даними судової статистики // Вісн. Верховного Суду України. — 2003. — № 3(37).

9. Артеменко Ю., Шевченко Т. Навіщо Україні потрібне суспільне телерадіомовлення? // Голос України. — 2004. — № 59. — С. 7.

10. Волкова А. Чтобы семимесячная сестричка не плакала, семилетний мальчик решил "успокоить" ее так, как видел в кино, — ударом ножа // Факты и комментарии. — 2003. — 18 июля — С. 31.

11. Голина В., Багатирьова В. "Основні риси сучасної злочинності неповнолітніх: стан та шляхи її попередження": Наук.-практ. семінар // Вісн. Акад. правових наук України. — 2004. — № 1. — С. 256–257.

12. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді // Право України. — 2004. — № 10. — С. 122.

13. Гончаренко В. И., Пушкарь В. В., Сенчик Н. А. и др. Профілактика правонарушений методами масової інформації: Метод. рекомендації. — К., 1979. — С. 10–11.

14. Заросинський Ю., Заросинський О. Причини і умови злочинності неповнолітніх потребують теоретичного і практичного розроблення // Право України. — 2004. — № 3. — С. 64.

15. Зиядова Д. Почему подросток совершает преступление // Науч.-метод. журн. воспитания школьников. — 2002. — № 8. — С. 18.

16. Кузнецова Н. Ф., Миньковский Г. М. Криминология. — М., 1994. — С. 199.

17. Миньковский Г. М., Тузов А. П. Профілактика правонарушений среди несовершеннолетних. — К., 1987. — С. 43–44.

18. Науменко Т. Психологические методы воздействия на массовую аудиторию // Вопр. психологии. — 2008. — № 6. — С. 64–65.

19. Процик А. Я. Кримінальний аналіз особистісних особливостей неповнолітніх агресивних злочинців та основних класифікацій їх типів // Наше право. — 2008. — № 2. — С. 88.

20. Шкурко В. Мальчики играли в гангстеров и совершили три преступления за один день // Сегодня. — 2004. — 27 апр. — С. 6.

21. Яременко О., Балакірева О., Бутенко Н. та ін. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді. — К., 2009. — С. 99.

Залучення ЗМІ до запобігання злочинності серед неповнолітніх є одним із найперспективніших напрямів, враховуючи специфічність і масштаби їх впливу, профілактичні дії мають охоплювати всі аспекти проблеми, а саме: залучення ЗМІ до пропаганди здорового способу життя, поваги загальнолюдських цінностей, а також підвищення рівня правової культури (започаткування циклу теле- та радіопередач з цієї проблеми, розширення інформаційного висвітлення її у пресі, розроблення відповідних методичних рекомендацій); переорієнтація ЗМІ, і насамперед телебачен-

ня, з акцентування на продукцію, що містить елементи агресії та насильства на пропаганду кращих зразків національно-культурного і мистецького здобутку.

Привлечение СМИ к предотвращению преступности среди несовершеннолетних является одним из наиболее перспективных направлений, учитывая специфику и масштабы их влияния, профилактические действия должны охватывать все аспекты проблемы, а именно: привлечение СМИ к пропаганде здорового образа жизни, уважение общечеловеческих ценностей, а также повышение уровня правовой культуры (разработка цикла теле- и радиопередач по этой проблеме, расширение информационного освещения ее в прессе, разработка соответствующих методических рекомендаций); переориентация СМИ, и прежде всего телевидения, с акцентирования на продукцию, содержащую элементы агрессии и насилия на пропаганду лучших образцов национально-культурного и художественного достояния.

Attract the media to prevent juvenile delinquency is one of the most promising areas, including the specificity and magnitude of their influence on minors, prevention measures must cover all aspects of the problem — namely, bringing the media to promote healthy lifestyles, respect for human values, as well as improving the legal culture (starting cycle for television and radio programs on this issue, expanding its coverage of information in the press, the development of relevant guidance) reorientation of the media, especially television, with emphasis on products that contain elements of aggression and violence in the promotion of the best examples of national cultural and artistic achievements.

Надійшла 5 вересня 2010 р.